

УДК 37.013.3

ВІРА ІЛЬЧЕНКО, КОСТЯНТИН ГУЗ

Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України

ІДЕЇ А. С. МАКАРЕНКА В СВІТЛІ ЗАСАД ОСВІТНЬОЇ МОДЕЛІ «ДОВКІЛЛЯ» ЯК ВАРІАНТА ОСВІТИ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена аналізу засад освітньої моделі «Довкілля» як варіанта освіти для сталого розвитку в світлі таких педагогічних ідей А. С. Макаренка, як повна успішність учнів, продуктивність навчання, виховання громадянина, єднання дітей з природою в процесі навчання, використання народних засобів виховання.

***Ключові слова:** освіта для сталого розвитку, освітня модель «Довкілля», педагогіка А. С. Макаренка, громадянськість, цілісна особистість, життєствердний образ світу, виховання.*

Постановка проблеми. Освіта на сучасному етапі розвитку суспільства розглядається як фундамент досягнення його сталого розвитку, інструмент позитивних змін у ставленні до довкілля у свідомості та поведінці людей на користь сталості. Завдання розробників змісту освіти для сталого розвитку (ОСР) – встановити основи розкриття учням поняття сталого соціоприродного розвитку, принципи та методичні підходи освіти для сталого розвитку, зміст закономірностей, які діють в етносоціоприродному довкіллі, що забезпечує внутрішню стабільність етносу (нації) [5; 6].

Освіта майбутнього – освіта для сталого розвитку суспільства – має спиратися на педагогічні ідеї, які вже пройшли випробування часом. Серед таких ідей неможливо обминути ідеї педагогіки А. С. Макаренка. ОСР відповідає своєму призначенню в тій мірі, у якій у ній реалізовано ці ідеї. Дана проблема в науковій літературі не досліджувалася.

Аналіз досліджень і публікацій. Вітчизняними педагогами з 1991 року розробляється і втілюється в практику школи освіта для сталого розвитку – освітня модель «Довкілля». Доцільно розглянути її в світлі ідей педагогіки А. С. Макаренка. На сучасному етапі вони необхідні вітчизняній школі, зокрема важливе втілення таких з них, як: всі діти успішні, єднання навчання з продуктивною працею, єднання дітей з природою, використання можливостей народних виховних засобів, робота в колективі та ін.

Освітній моделі «Довкілля» як варіанту освіти для сталого розвитку, яка впроваджується в школах країни, починаючи з 1991 року, присвячено значну кількість наукових праць, відомих вітчизняним [2; 5] і зарубіжним педагогам [7; 8]. Проте в світлі педагогічних ідей Макаренка освітня модель «Довкілля», як і освіта для сталого розвитку, не розглядалася.

Метою дослідження є співставлення засад освітньої моделі «Довкілля» як освіти для сталого розвитку з вищезначеними педагогічними ідеями А. С. Макаренка.

Виклад основного матеріалу. Освіта для сталого розвитку – альтернатива до традиційної освіти [3]. Вона відзначається цілісністю змісту та сучасним підходом до організації навчального процесу. Цей підхід включає переорієнтацію навчання з передачі інформації на технологію формування в учнів життєствердного образу світу, у кінцевому рахунку – життєствердної моделі світу і сталого розвитку суспільства. Життєствердний образ світу має формуватися в учнів одночасно зі здатністю їх взаємодіяти з об'єктами довкілля відповідно до принципу соціоприродної справедливості. Згідно з цим принципом усі природні системи, у тому числі й соціосистема, мають право на сучасне і майбутнє життя. Реалізацію цього принципу в освітній моделі «Довкілля» обумовлює як нерозривність зв'язку учнів з їхнім довкіллям, зокрема завдяки проведенню навчальних занять безпосередньо серед природи, так і формування переконань у необхідності позитивних змін у ставленні до довкілля, забезпеченні здорового та якісного життя як нинішніх, так і майбутніх поколінь.

Як доводять дослідники, вербальний фундамент вітчизняної школи – це методика організації навчального процесу поза чуттєво-мотиваційною основою, поза реальним живим ділом – поза трудовим вихованням, отже, поза інтересами, поза розумінням інформації [1]. Ніяке розуміння не досягається інакше, як через включення нової інформації до вже існуючої цілісності, перетворення її в знання – в елемент образу світу [2]. Образ світу – вихідний пункт і результат усякого пізнавального процесу, усякої діяльності (М. Леонтьєв, В. Смирнов та ін.). Пізнавальна активність дітей у педагогіці А. С. Макаренка розвивалася в трудовій діяльності. У процесі трудової діяльності задовольняються потреби дитини в дослідженні та висновках, конструюванні, комунікації, художньому представленні пізнаних моделей навколишнього світу. Ці потреби дітей задовольняються на кожному уроці, який проводиться відповідно до засад освітньої моделі «Довкілля» [2].

У період зростання ролі науки щодо забезпечення людства енергією, обмеження використання ресурсів Землі у виробництві, попередження забруднення довкілля гостро постало питання про роль освіти в розвитку цивілізації, переорієнтацію її в повній мірі на засади освіти для сталого розвитку. Реалізація засад ОСР спрямовує навчання на зміцнення здоров'я дітей і забезпечує природовідповідність розвитку їхнього інтелекту. На сайті ЮНЕСКО можна ознайомитися з концепціями, планами дій стосовно модернізації освіти в напрямку сталого розвитку в зв'язку з оголошенням ООН Декади освіти для сталого розвитку (2005–2014) [4], зробити висновок про необхідність їх упровадження в практику школи.

У вітчизняному суспільстві з усіх соціальних груп лише учні, починаючи з 6-річного віку, мають ненормований робочий день – від 9 і більше годин, без вихідних. Навчання відбувається з примусу, без мотивації й інтересу «засвоюються» чужі думки авторів підручників. Стандарт освіти передбачає «засвоєння» учнями десятків тисяч понять і фактів, не пов'язаних між собою. Спостерігається потік стресів, породжений викликами до дошки, повторенням чужих думок, формулюванням незрозумілих понять, учительськими та батьківськими санкціями, що викликає у дітей бажання втекти в іншу реальність. І деякі учні її знаходять у наркотиках, алкоголі, злочинних угрупованнях [5; 7]. Ось чому педагогіка А. С. Макаренка є особливо актуальною.

Протягом 11 років більшу частину робочого дня учні перебувають у сидячи-слухаючому положенні. Протиприродна відсутність руху руйнує здоров'я, особливо в початковій школі, де в першому класі викладається 10 предметів, серед них – 6 одногодинних. Поверховість і «предметний калейдоскоп», неможливість розуміння отримуваної інформації, фактичне скасування ручної праці й умов для проведення досліджень, експериментів перетворюють школу на місце ізоляції дітей від реального світу.

Кожен представник сучасного суспільства, яке володіє високоємніми технологіями та засобами впливу на світ, повинен мати життєствердний образ світу, наукове мислення, в основі якого – загальні, необхідні закономірності функціонування дійсності. Вчинки ін-

дивіда як елемента соціуму мають, у першу чергу, визначитися базовими соціальними потребами – самозбереження, збереження роду, суспільства, збереження довкілля, планети. Ці потреби формуються в процесі конструювання учнем життєствердного образу світу як особистісно значимої системи знань, в основі якої лежать загальні закономірності (збереження, спрямованості самочинних процесів до рівноважного стану, періодичності процесів у природі). Методологія і методична система формування життєствердного образу світу, його основи – образу природи – розроблені в освітній моделі «Довкілля» та втілені в підручниках для 1–11 класів, за якими до 2012 р. навчалася близько 1 млн. учнів. При деструктивному чи агресивному образі світу, який формується у свідомості учня за відсутності цілісного змісту освіти, ніякі заборони на нього не діятимуть, бо сегментована свідомість не здатна брати на себе відповідальність за скоєне – дітей із їх малозв'язним мисленням не судять за проступки [8; 10]. Відповідальним за майбутнє суспільства громадянином може бути тільки особистість з цілісною свідомістю [10], життєствердним образом світу.

Щоб прослідкувати витоки освіти для сталого розвитку, потрібно, перш за все, звернутися до досвіду етнопедагогіки, до древніх мислителів, філософів, соціологів, педагогів, медиків, дослідників довкілля, які намагалися (і намагаються) боротися за право дитини розвиватися відповідно до законів природи, за її право бути продовженням свого народу, берегти своє життя як неповторної індивідуальності, право на забезпечення властивих їй нерозривних зв'язків з етносоціоприродним середовищем життя, стояти на стражі збереження довкілля для прийдешніх поколінь [7]. Усі ці умови задовольняла педагогіка А. С. Макаренка. Через це вона завжди буде складовою ефективних освітніх систем, у тому числі освіти для сталого розвитку.

Допоки немає єдиної точки зору на ідею, суть системи освіти для сталого розвитку, якщо взагалі коли-небудь вона може з'явитися. Тому, можливо, слід розглядати всі випробувані раніше варіанти, підходи, ідеї з метою їх використання або порівняння на рівних правах [3]. Щоб переконатися, що серед цих ідей мають бути ідеї педагогіки А. С. Макаренка, звернемося до засад освітньої моделі «Довкілля», відомої російським педагогам під назвою освітня модель «Логика природи» [7]. Вона, починаючи з 1991 року, використовувалася в багатьох школах України в навчальному процесі 1–11 класів і як офіційна, і разом з тим як варіант освіти для сталого розвитку. З оновленням Державного стандарту освіти (2010–2012 рр.) освітня модель «Довкілля» витісняється з навчального процесу.

Ця модель відрізняється від традиційної освіти цілісністю змісту, природовідповідністю методів і форм навчання. Система методів навчання в «Довкіллі» спрямована на задоволення природних потягів («інстинктів» за Дж. Дьюї), серед яких – потяги до дослідження та висновків, конструювання, комунікації, художнього представлення моделей пізнаних об'єктів [6]. У навчальному процесі ці прагнення задовольняються на уроках серед природи, під час застосування методів навчання «поміркую», «виділи головне», «зроби дослід», «змодельюй», «подискутуйте» (робота в групах), «намалюй», «пофантазуй» та ін.

Цілісність змісту освітньої моделі «Довкілля» базується на загальних закономірностях природи (збереження, спрямованості самочинних процесів до рівноважного стану, періодичності процесів у природі) як скрізних принципах інтеграції знань про дійсність. Названі закономірності водночас слугують і основою ядра природничих знань – системи часткових законів та загальних закономірностей природи.

Послідовне, неперервне застосування ядра природничонаукових знань до пояснення об'єктів, їхніх властивостей, явищ дійсності призводить до засвоєння його всіма учнями початкової, основної, старшої школи, тобто реалізується ідея А. С. Макаренка «всі учні успішні».

Водночас в учнів формується життєствердний образ світу як власний продукт, наукове мислення, без якого суспільство не має майбутнього; досягається цілісність свідомості учнів, вони набувають звичку «діяти за законом» унаслідок неперервного застосування законів, загальних закономірностей до пояснення властивостей об'єктів, явищ дійсності. Можна сказати, що навчальний процес спрямовується на виховання законслухняного громадянина. Громадянськість властива цілісній особистості [10].

Система уроків серед природи й уроків поза шкільним приміщенням, які проводяться в 1–11 класах згідно з концепцією освітньої моделі «Довкілля», надає учням можливість взаємодіяти з реальними об'єктами, відкривати загальні взаємозв'язки в середовищі життя

(обмін речовиною, енергією, інформацією та відповідні закони збереження), включати їх у зміст загальних закономірностей, понять, пов'язаних з ними; систематизувати на їх основі знання про об'єкти дійсності і таким чином дотримуватися положення Великої дидактики – упорядковувати свій розум зримими законами природи. Підкреслимо, що уроки серед природи рекомендується проводити по можливості у святкові дні слов'янського народу, оскільки з ними пов'язана значна кількість народних прикмет, звичаїв, екологічних сценаріїв для дітей. «Довкілля» реалізує можливості національного виховання, єднання дітей з природою – етносоціоприродним довкіллям.

Слід погодитися з думкою авторів робіт, які стосуються проблем ОСР, що однією з головних перешкод для впровадження цієї освіти є недостатнє розуміння проблем сталого розвитку як особами, що ухвалюють рішення, так і більшістю населення. Прикладів тому багато — екологічна ситуація в країні та світі, нова редакція стандарту початкової та загальної освіти України (2011–2012), навчальні плани та програми, з яких зникли досягнення попередніх років із впровадження освіти для сталого розвитку (інтегровані етносоціоприродничі курси в початковій школі, поняття «світ», «довкілля»). Україна – чи не єдина країна, де діти початкової школи позбавлені ознайомлення зі своїм середовищем життя, вивчення предмету, який у різних варіантах вивчається в багатьох країнах («Навколишній світ», «Око-льє», «Environment», «Umwelt» та ін.) [8], тобто позбавлені можливостей національного виховання в процесі єднання з природою, яке згідно з педагогікою А. С. Макаренка необхідне для фізичного, морального, громадянського виховання дітей.

Висновки. Сучасні освітні системи, спрямовані на формування життєздатного суспільства та його сталого розвитку, втілюють вічні педагогічні ідеї, у тому числі й ідеї педагогіки А. С. Макаренка. Втілення життєствердних педагогічних систем в стандарті освіти, підручниках залезить не від авторів цих систем і підручників, а від рішень на державному рівні [9, с. 16].

Список використаних джерел

1. Базарный В. Главная опасность для цивилизации / В. Базарный // Народное образование. – 1998. – № 9–10. – С. 157–165.
2. Гуз К. Ж. Теоретичні та методичні основи формування в учнів цілісності знань про природу / К. Ж. Гуз. – Полтава: Довкілля-К, 2004. – 472 с.
3. Дагбаева Н. Ж. Теоретические подходы к проблеме образования для устойчивого развития в контексте межкультурного общения / Н. Ж. Дагбаева // Образование для устойчивого развития: опыт межкультурного взаимодействия. – Улан-Удэ, 2009. – С. 13–16.
4. Декада ООН по образованию для устойчивого развития (2005–2014) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unesco.kz>
5. Друковані праці співробітників НМЦ і лабораторії інтеграції змісту освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dovkillya.com.ua>
6. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления / Д. Дьюи. – М., 1919. – 247 с.
7. Ильченко В. Р. Образовательная модель «Логика природы»: Концептуальные основы интеграции естественнонаучного образования / В. Р. Ильченко, К. Ж. Гуз. – М.: Народное образование. Школьные технологии, 2003. – 206 с.
8. Ильченко В. Р. Модернизация содержания образования как национальная проблема / В.Р. Ильченко, К.Ж. Гуз // Педагогика, 2010. – № 4. – С. 4–8.
9. Макаренко А. С. О воспитании / А. С. Макаренко. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.
10. Макаренко А. С. Воспитание гражданина / А. С. Макаренко. – М.: Просвещение, 1988. – 304 с.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2013.

Ильченко В., Гуз К.

Институт педагогики Национальной академии педагогических наук Украины, г. Киев, Украина

ИДЕИ А. С. МАКАРЕНКО В СВЕТЕ ОСНОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ МОДЕЛИ «ДОВКИЛЛЯ» КАК ВАРИАНТА ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Статья посвящена анализу основ образовательной модели «Довкілля» как варианта образования для устойчивого развития в свете таких педагогических идей А. С. Макаренко, как полная успеваемость учащихся, продуктивность обучения, воспитание гражданина, единение детей с природой в процессе обучения, использование народных способов воспитания.

Ключевые слова: образование для устойчивого развития, целостное содержание образования, идеи педагогики Макаренко, жизнестойкий образ мира, целостная личность, гражданственность, воспитание.

Ilchenko V., Guz K.

Institute of Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv

**MAKARENKO'S IDEAS IN THE LIGHT OF FOUNDATIONS OF AN EDUCATIONAL MODEL
"DOVKILLYA" AS A VARIANT OF EDUCATION FOR SUSTAINABLE EDUCATION**

The article deals with analysis of foundations of an educational model "Dovkillya" (environment) as a variant of education for sustainable development in the light of such Makarenko's ideas as full progress of students, productivity of education, education of citizen, unity of children with nature in the process of education, use of folk methods of education.

Keywords: *education for sustainable development, integration, fundamentalization, social-natural education.*